

EDİRNE'DE YILDIRIM CAMİİ

APTULLAH KURAN

Orta Doğu Teknik Üniversitesinde Yardımcı Profesör

Edirne'de halen mevcut camilerin en eskisi olan Yıldırım Camii¹ mazisi Osmanlılardan öncesine giden ve muhtelif devirlerde tadilâta uğradığından hakkında kat'iyetle hüküm yürütmek imkânı bulunmayan bir binadır. Dr. Osman Rıfat'a göre cami *Tiris İye Hares* kilisesi harabesi üzerine inşa edilmiştir². Gurlitt ise cami ile Ravenna'daki Galla Placidia mozolesi arasındaki benzerliğe işaret ederek orijinal yapının Haçlı Seferlerinden önce ve muhtemelen Galla Placidia mozolesinin inşa edildiği tarihten (440 ?) pek uzak olmayan bir tarihte yapıldığını ve bilâhare 1400 yıllarında cami haline getirildiğini kaydediyor³. Filhakika, caminin Gurlitt tarafından çizilen plânıyla Galla Placidia mozolesinin plânı arasında, iki binanın mikyası ve birincisinin Grek-haçı ikincisinin ise Lâtin-haçı şeklinde olması keyfiyeti nazarı itibara alınmamak şartıyla, bir nevi benzerlik mevcuttur (res. 1 ve 3). Ancak, Gurlitt'in neşretmiş olduğu plân ve kesit resimleri caminin bugünkü ve Gurlitt'in binayı gördüğü zamanki durumunu aynen göstermemekte, caminin ilk şekli hakkında müellifin tahminlerini aksettirmektedir. Zaten kendisi de resimlerin hatalı olabileceğini, giriş tarafındaki beşik-tonozun doğru bir şekilde çizilmiş olduğunu kat'iyetle söyleyemeyeceğini yazmıştır⁴. Hakikaten giriş sofası vazifesini gören doğu kanadı diğer kanatlardan farklı olup caminin iç mekânı dört eş kola sahip simetrik bir Grek-haçı biçiminde değil, dördüncü kolu diğer üç koldan daha dar ve daha alçak olan asimetric bir tertiptedir ki bu durumda Edirne Yıldırım Camii ilk devir Os-

¹ Caminin kitâbesi yoktur. H. 799 (1397) veya H. 802 (1400) yılında cami haline getirildiği kabul edilmektedir. Bk: Oktay Aslanapa, *Edirne'de Osmanlı Devri Âbideleri*, İstanbul, 1949. s. 2.

² Dr. Rıfat Osman, *Edirne Rehnûması*, Edirne, 1920. s. 35.

³ Von Cornelius Gurlitt, "Die Bauten Adrianoples" *Orientalisches Archiv* I, Leipzig, 1910/11. s.4

⁴ *Aynı eser.* s.4

manlı Türk cami mimarisi içerisinde gayet ilgi çekici bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır (res. 5) ⁵.

Bina bugünkü haliyle şadırvan avlusu, son cemaat yeri, minare, iki tabhane odası ve haremden mürekkeptir. Dar ve alçak bir duvarla çevrili olan şadırvan avlusu içten içe 24.30 m. × 17.65 m. eb'adında bir dikdörtgen biçimindedir. İki ön cephede ikisi yan cephelerde olmak üzere dört penceresi, yine ikisi yanlarda biri ön cephede bulunan üç adet kemerli kapısı vardır. Esas kapı binanın tulânî mihrabi üzerinde olmayıp kuzey'e doğru 1.35 m. kaçıktır. Avlunun orta yerinde bulunan şadırvanın üst örtüsü yok olmuş, sadece taş döşemede çatıyı taşıyan sekiz ahşap direğin oturduğu yuvalar kalmıştır.

Beş gözlü son cemaat yerinin çatısı da bugün yıkılmış durumdadır. Dört kolon kaidesi yerlerinde durmakla beraber kolonlardan yalnız bir tanesi başlığı ile birlikte ayakta kalmıştır. Diğer üç kolon ve bunlara ait başlıklar avlunun güney kapısının dışında yerde yatmaktadır. Minarenin petek ve külâhı mevcut değildir.

Caminin haremine gelince : 3.70 m. eninde beşik-tonozlu bir giriş sofasından üç eş eyvanlı bir namaz yerine geçilir. Eyvanların açıldığı merkezî hacim bir kenarı 8.20 m. olan üzeri kubbeyle örtülü dörtköşe bir salondur. Eyvanlar da 7.20 m. × 7.20 m. olmak üzere dörtköşe şeklindedir; fakat üstleri kubbeli olmayıp sivri beşik-tonozlarla örtülüdür. Mihrab ve minber güney eyvanı içerisinde köşelere yerleştirilmiştir. Giriş sofasının iki yanındaki tabhane odaları 8.05 m. × 6.30 m. eb'adında dikdörtgen hacimler olup bunların uzun taraflarına 1.75 m. eninde kemerler yerleştirilmiş ve elde edilen kare tabanlar üzerine birer kubbe konulmuştur. Gerek tabhane odalarının kubbelerine gerekse merkezî kubbeğe geçiş üçgenli kuşaklarla yapılmıştır. Her iki tabhane odasının aslında biri dışarıya biri son cemaat yerine açılan ikişer penceresi ve birer ocağı vardı. Ocakların firûze rengi çini kakmalı alçı tezyinatı kısmen durmaktadır. Caminin içi bakımsız olmakla beraber namaza açıktır. Tabhane odaları ise pek harap ve orijinal kapı ve pencereleri tâdil edilmiş durumdadır.

Bina dahilen sıvalı, haricen tuğla hatıllı kaba yontma taştandır. Pencere kemerlerinin içi hepsi değişik desende tuğla motiflerle tezyin

⁵ S. Eyice caminin iç mekânını doğru olarak gösteren bir plân neşretmiştir. Bk: Semavi Eyice, "Zâviyeler ve Zâviyeler-Camiler" *Istanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XXI, No. 1 - , 1963. s. 67.

edilmiştir. Duvar üstü kirpi saçakla çevrili olup çatı ve kubbeler kurşun kaplıdır.

Bu kısa tariftten sonra akla gelen şu üç suali cevaplandırmak gerekiyor :

- 1 — Orijinal yapı Gurlitt'in ileri sürdüğü gibi kubbeli bir merkezi mekân etrafında toplanan dört eş koldan mürekkep Grek-haçı şeklinde bir bina mı idi?
- 2 — Türkler XIV. yüzyılda binayı ne durumda bulmuşlar, binada ne gibi tadilât yapmışlardır?
- 3 — Cami XIV. yüzyıldan sonra yeniden bir tadilâta uğramış mıdır?

1 — Orijinal yapının Gurlitt'in tahmin ettiği şekilde dört kolu eş olan bir Grek-haçı biçiminde olup olmadığını kat'iyetle söylemek maalesef mümkün değildir. Fakat tabhane odaları içinde yapılacak basit bir hafriyat bu sorunun cevabını kolaylıkla verebilir. Diğer yandan, orijinal yapının doğu kısmının binanın diğer üç kanadından farklı bir şekilde tanzim edilmiş olduğu muhakkaktır. Yani, orijinal yapı dış hatları itibariyle Galla Placidia mozolesi gibi dört kollu, haçvari bir bina değildi. Çünkü böyle olsaydı Türkler binayı camiye tahvil ettiklerinde tabhane odalarını batı eyvanının iki yanına koyar, son cemaat yerini de bu cephede inşa ederlerdi. Yahut giriş mihrabın karşısına düşecek şekilde kuzeyden olabilirdi. Her iki daha makul tertip kullanılmamış olduğuna göre orijinal yapının, doğu kısmı tabhane odalarının bu cepheye konulmasına daha müsait bir tertipte, meselâ yanlarında iki oda bulunan bir hacim şeklinde olması kuvvetle muhtemeldir. Böyle bir tertip ise apsis vazifesini gören doğu kolunun iki yanında hücreler veya şapeller bulunan dört kollu, Grek-haçı biçiminde Bizans kilisesini akla getiriyor.

Ana kubbenin örttüğü bir kare mekânın etrafında dört kol halinde düzenlenen merkezî plânlı yapı Bizans mimarisinde VI. yüzyıldan itibaren görülmektedir⁶. Ancak gerek Bizans örneklerinde⁷ gerekse aynı tip yonca-yaprağı plânlı VII. yüzyıla ait Ermeni kiliselerinde⁸ kollar kare biçiminde olmayıp uçları yarım daire şeklindedir.

⁶ Semavi Eyice, *Son Devir Bizans Mimarsisi*, İstanbul, 1963. s. 45

⁷ Bk: Eyice, *aynı eser*. res. 109 (Panaghiotissa (Moukhliotissa) kilisesi), res. 112 (Heybeliada'da Panghia kilisesi).

⁸ Bk: Josef Strzygowski, *Origin of Christian Church Art*, Oxford, 1923. res. 3 (Artik kilisesi); A. Khatchatrian, *L'Architecture Arménienne*, Paris, 1948. res. 21 (Agrak Kilisesi), res. 20 (Mastara Kilisesi), res. 26 (Bagaran Kilisesi).

Bu bakımdan binamızı yonca-yaprağı kilise grubu içerisinde mütalâa etmemek gerekir. Diğer yandan kolların kare biçiminde olmaları bunların da aslında kubbe ile örtülü olabileceğine işaret etmektedir ki bu takdirde ortaya merkezî kubbesi diğer dört kubbeninkinden yüksek bir tambur üzerine oturan beş kubbeli bir bina çıkmaktadır. Binanın doğu kolunun ucunda yarım-kubbeyle örtülü yarım-daire şeklinde bir apsis olduğu, kolun yanlarında şapellerin bulunduğu, Edirne'nin dışında şehire 1 kilometre kadar mesefede bulunduğu cihetle de binanın muhtemelen bir manastır kilisesi olduğu düşünülebilir. Bu hususta kesin hükmü Bizans mimarisıyla daha yakından meşgul olanlara bırakacağız.

2 — Yıldırım Camii Osmanlıların eline geçtiği zaman binanın harap ve üst yapısının çökmüş durumda bulunduğu caminin tetkikinden anlaşılmaktadır. Kubbelere ilk devir Osmanlı mimarisine has üçgenli kuşaklar üzerine oturmakta, kuzey, güney ve batı eyvanları sivri beşik-tonozlarla örtülü bulunmaktadır (res. 10). Osmanlılar çok daha geç devirde bile kiliseleri camiye tahvil ederlerken ancak cami mimarisi bakımından gerekli değişiklikleri yaptıkları, mevcut üst yapıya dokunmadıklarına göre bu durum, üst yapının XIV. yüzyılda mevcut olmadığını gösterir. Beden duvarlarının zeminden takriben 2.50 m. irtifadan itibaren değişik bir karakter arzemesi de görüşümüzü destekler mahiyettedir. Camiye ait dış fotoğraflarda da görüleceği üzere (res. 7 ve 8) duvarlar alt pencere ortalarına kadar gayri muntazam, kaba bir hüviyete, bunun üzerinde muntazam tuğla hatlı yontma taş sıralar halinde bir kârgir örgüye sahiptir. Pencere kemerlerinin sivri-uçlu olması da, binanın plânını ve tertibini zorlayan temel ve beden duvarlarının alt kısmı dışında caminin tamamen bir Osmanlı eseri olduğunu ortaya koymaktadır.

Binanın iç mekân tertibine gelince : İki yanında tabhane odaları bulunan giriş sofası Yıldırım Camiinin en düşündürücü tarafı olarak karşımıza çıkıyor (res. 9). Bu eyvan diğer eyvanlardan dar ve alçaktır. Ayrıca üstü sivri-uçlu tonozla örtülü olmayıp beşik-tonozla örtülüdür. Burada akla derhal şu soru geliyor : Türkler orijinal yapının beden duvarlarını zeminden takriben 2.50 m. de kesmişler ve duvarın üst tarafını yeniden örmüşlerdir. Giriş eyvanı acaba bugünkü haliyle mevcuttu da bunu aynen beşik-tonozuyla korumuşlar, diğer yüksek eyvanları ise kendi mimarî geleneklerine göre sivri beşik-tonozlarla mı örtmüşlerdir? Kanaatimizce, dar ve alçak giriş sofası orijinal yapıdan

kalmış olamaz. Çünkü orijinal bina, Gurlitt'in de işaret ettiği gibi⁹, doğu-batı mihverinde tertiplenmiş olduğu cihetle bir kilisedir. Bahis konusu beşik-tonozlu sofa ise apsisin bulunması gereken doğu yönündedir. Bir kilisenin mihrak noktası olan apsis'in tâli bir mekân olarak tertiplendiği düşünülemez. Gurlitt'in de tahmin ettiği gibi orijinal yapının doğu kanadı diğer üç kanat genişliğinde idi. Osmanlılar bu mekânı daraltıp burasını cami haremının ve tabhane odaları kapılarının açıldığı bir giriş eyvanı haline getirmişlerdir. Tabhane odalarının caminin haremî tarafındaki duvarlarıyla harice bakan duvarları kısmen orijinal yapıya ait olmak gerekir. Fakat giriş eyvanına bakan duvarların orta yerindeki ocaklar ve bunların çini kakmalı alçı tezyinatı (res. 12) XIV. yüzyıla aittir. Son cemaat yeri duvarının da XIV. yüzyılda inşa edilmiş olduğunu minarenin kübüne çıkan merdivenin bu duvar içerisine cümle kapısından itibaren boydan boya yerleştirilmiş olmasından anlıyoruz.

Giriş eyvanı ile ilgili diğer bir husus da iç mekân itibariyle diğer eyvanlardan alçak olduğu halde dış görünüş itibariyle saçak irtifai binanın diğer kısımlarıyla aynı olan eyvanın üstünde kalan boşluktur. Burası içeriye ve dışarıya kapalı (res. 9 ve 13) ve erişilmesi imkânsız bir yerdir. Diğer yandan son cemaat yerinin sıvalı ön duvarında, cümle kapısı kemerinin üstünde küçük ve kemerli bir pencerenin dış hatlarını belirten bir çatlak, tahminen 2.60 m. irtifada olabilecek bu hacmin aslında kullanılan bir yer olduğuna işaret etmektedir. Giriş eyvanı üzerindeki bu yerin Bursa'da Yeşil veya Hüdvendigâr Camilerindekine benzer bir mahfil olduğu ve buraya meselâ Bursa Yıldırım Camiinde olduğu gibi cami içerisinden bir ahşap merdiven ile çıkıldığı akla geliyor.

Spekülasyona ihtiyaç gösteren diğer bir mesele de son cemaat yerinin yan duvarlarıdır. Gurlitt tarafından neşredilen plânda binanın beden duvarlarına nispetle dar olarak gösterilen (res. 3) bu duvarlar aslında beden duvarlarıyla aynı kalınlıktadır ve caminin diğer kısımlarında görülen ikili taş örgü tekniği burada da müşahade edilmektedir. Bu husus ilk bakışta Türklerin bulduğu binanın daha evvel işaret ettiğimiz gibi merkezî plânlı bir bina olmayıp uzunlamasına tertiplenmiş bir bina olduğu intibamı uyandırmaktadır. Diğer yandan, son cemaat yeri duvarının esas yapıya iltisak ettiği noktada yukarıdan

⁹ Gurlitt, *aynı eser.* s. 4

aşağıya bir çatlağın mevcudiyeti (res. 7) son cemaat yeri duvarının orijinal yapıya ait olmayıp esas binaya XIV. yüzyılda, altta orijinal yapıya ait duvar bakiyesinin taş örgüsüne aynen sadık kalınarak kaba moloz, üstte tuğla hatıllı yontma taş şeklinde örülmek suretiyle eklendiğine işaret ediyor.

3 — Caminin XIV. yüzyıldan sonra esaslı bir tamire tâbi tutulduğu ve tamir esnasında binada bir takım değişiklikler ve ilâveler yapıldığı bariz bir şekilde görülmektedir. Son cemaat yerinin yan duvarları XIV. yüzyıla ait olmakla beraber halen ayakta duran kolon, son cemaat yerinin XIV. yüzyıldan sonra tâdil edilmiş olduğunu gösteriyor; çünkü bu kolon son cemaat yeri sekisinin üzerine doğrudan doğruya oturmayıp yüksek bir kaide üzerine konulmuştur. Diğer üç kolona ait kaideler de seki üzerinde durmaktadır (res. 13). Bu profilli kaideler XIV. yüzyıl Osmanlı mimarisine tamamen yabancı oldukları gibi, altları beslenerek yükseltilmiş olan kolonların başlık üstleriyle son cemaat yeri duvarında görülen kemer üzengileri aynı seviyede değildir. Son cemaat yerinin XIV. yüzyılda mevcut olmayıp binaya sonradan eklendiği düşünülemez. Yan duvarlar XIV. yüzyıl karakterindedir. Kolonlar ve başlıklar ise Bizans menşelidir ki günümüze kadar gelmiş olmaları XIV. yüzyılda inşa edilen binada kullanıldıklarını ispata kâfidir. İlk devir Osmanlı mimarisinde Bursa Ulu Camii gibi son cemaat yeri bulunmayan camiler mevcuttur. Fakat, Edirne Yıldırım Camii'ni de içine alan “çapraz-mihverli”¹⁰ cami tipinde beş-gözlü bir son cemaat yeri muhakkak vardır¹¹. Bu bakımdan, devrinin örneklerini göz önüne alarak Edirne Yıldırım Camii'nin ilk son cemaat yerinin : kolonları sekiye doğrudan doğruya oturan—ki bu takdirde başlık üstleriyle duvardaki kemer üzengileri aynı hizaya gelmektedir—her iki istikamette demir veya ahşap gergilerle takviye edilmiş kemerler, kapı önüne rastlayan orta bölmesinde çatının üzerine taşan yüksek bir kubbe, diğer bölmeleri aynalı çapraz-tonoz veya basık kubbelerle örtülü bulunan beş-gözlü bir yapı olabileceğini tahmin ediyoruz.

¹⁰ Bu terim için bk: Aptullah Kuran, *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*, Ankara, 1964.

¹¹ Bursa'da Yeşil Cami tek istisnadır. Ancak, giriş duvarında görülen kemer üzengileri beş gözlü bir son cemaat yerinin plânlandığını, fakat Çelebi Sultan Mehmed'in ölümüyle inşaat durdurulduğundan ikmâl edilemediğini gösterir.

Detaylarının karakterinden Barok devirde yapıldığı anlaşılan ikinci son cemaat yerinde bu yapının ne şekilde olduğuna işaret eden husus kolonlar altına konan kaidelerdir. Kolonlar neden kaide üzerine alınmıştır? Bunun sebebini son cemaat yeri üst yapısının ahşap olmasında arayacağız. Kolonlar altlarına konulan kaidelerle yükseltilmiş; yan duvarlar, uçları başlık üstü hizasını tutacak şekilde kesilmiş (yan duvarların sonradan kesilmiş olduğu duvarların üst kısmında tuğla hatılların gayri muntazam bir şekilde bitmesi ve kirpi saçağın meyilli satıhta biçimsiz ve acemice devam etmesinden anlaşılmaktadır. bk. res. 13); kolonlar ahşap kirişlerle bağlanmış; bu konstrüksiyonun üzerine profilli saçağın alt hattını takip eden meyilli çatı oturtulmuş ve düz tavan devrin süsleme üslûbuna göre tezyin edilmiştir. Tabhane odalarının son cemaat yerine bakan pencereleriyle giriş eyvanı üzerindeki odaya ait olması gereken ve yapılan tadilât neticesinde çatı içinde kalan pencerenin bu tamir esnasında kapatıldıkları anlaşılıyor. Mahfilin iptâl edilmesi, merdivenin kaldırılması, güney tabhane odasının kapısının daraltılması, kuzey tabhane odasının kapısının kapatılıp son cemaat yerine bir kapı açılması gibi tadilât da, çok büyük bir ihtimalle, yine XVIII. yüzyılda yapılmıştır.

Taş minare ve kapılarıyla birlikte avluyu ihata eden duvarlar da Barok devrin mahsulüdür. Çünkü çapraz-mihverli cami tipinde avlu yoktur; ve XIV. yüzyıla ait Osmanlı minareleri tuğladır. Gurlitt merkezî kubbenin de XVIII. yüzyılda yeniden yapıldığını zikrediyor¹². Biz de merkezî kubbenin orijinal olmadığı ve tamamile yeniden inşa edilmese bile XVIII. yüzyılda tadilâta uğradığı kanaatindeyiz.

Edirne Yıldırım Camiinin bir yapı olarak geçirmiş olduğu safhaları böylece tahlil ettikten ve bu hususta kanaatlerimizi açıkladıktan sonra, son olarak binanın camiye tahvil edilmiş tarihi üzerindeki görüşümüzü belirtmek istiyoruz. Osmanlılar Edirne şehrini 1361 yılında almışlardır¹³. Yıldırım Camiinin inşa veya ihya edilmiş tarihi ise kat'iyetle bilinmemekte, fakat 1397 (H. 799) veya 1400 (H. 802) olarak kabul edilmektedir¹⁴. Yıldırım Camii Edirne'de Osmanlılar

¹² Gurlitt, *ayni eser*. s.4.

¹³ Halil İnalçık, "Edirne'nin Fethi" *Edirne Fethinin Altıyüzcü Yıldönümü Kitabı* (basılmakta).

¹⁴ Aslanapa, *ayni eser*. s. 2; Rıfık Melül Meriç, "Edirne'nin Tarihi ve Mimari Eserleri Hakkında" *Türk San'atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I*, İstanbul, 1963. s. 445. Eyice, kesin bir tarih vermemekle beraber, binanın "I. Beyazid (1389 - 1403)

tarafından yapılan ilk cami olduğuna göre şehir, fethedildikten sonra 35 - 40 yıl camisiz mi kalmıştır? Osmanlı Türklerinin ele geçirdikleri şehirlerde en kısa zamanda bir kiliseyi cami haline getirdiklerini, ve dinî binalar inşa ettiklerini biliyoruz. Ele geçirdiği Assos (Behramkale) gibi Edirne'ye nispetle ikinci derecede bir şehirde derhal bir cami yaptırın¹⁵ Murad Hüdavendigâr Edirne'de niçin bir cami inşa ettirmemiştir? Elimizde herhangi müşahhas bir vesika bulunmamakla beraber bu iki suali en kısa yoldan cevaplandıracağız : Edirne Osmanlıların eline geçtikten sonra 35 - 40 yıl camisiz kalmamış, Yıldırım Camii adıyla tanınan cami Murad Hüdavendigâr (1360-1389) tarafından yaptırılmıştır.

Yukarıda işaret ettiğimiz zaman faktörünün dışında bizi bu ipoteze sevkeden hususlar şunlardır :

1 — Caminin XIV. yüzyılda inşa edilen duvarlarının taş örgü tekniğiyle Bursa Hüdavendigâr Camii (1366-1385) arasında çok yakın bir benzerlik vardır. Bursa Hüdavendigâr Camiinde taş sıralar ortalama 50 cm., üçlü tuğla sıraları ise 20 cm. yüksekliğinde olmak ve taşlar arasında şakulî tuğla bulunmamak üzere muntazam, ufki bir kârgir işçiliği görüyoruz (res. 14). Edirne Yıldırım Camii beden duvarlarının üst kısmında da şakulî tuğla yoktur ve taş sıraları ortalama 60 cm., dörtlü tuğla sıraları ise 30 cm. yüksekliğindedir (res. 8). Diğer yandan, meselâ Bursa'daki Yıldırım Medresesini (1399) ele alacak olursak (Bursa'da Yıldırım Beyazıd tarafından inşa ettirilen iki cami Yıldırım Camii (1390-1395), Ulu Cami (1396-1399) nin de taş duvarlarında tuğla hatıl kullanılmamıştır) burada taş ile tuğla sıraları arasındaki yükseklik farkının azaldığını —taş : 25 cm., tuğla : 25 cm.— ve taşlar arasında şakulî tuğlalar bulunduğunu görürüz (res. 15). Aynı teknik ve nispetleri Yıldırım Beyazıd devrine ait diğer binalarda da buluyoruz.

2 — Edirne Yıldırım Camii, daha evvel de işaret ettiğimiz gibi, "çapraz-mihverli" cami tipi içine girmektedir. Çapraz mihverli ca-

tarafından muhtemelen XIV. yüzyılın sonlarında" yapıldığını söylemektedir. Eyice, *Zâviyeler ve Zâviyeli-Camiler*. s. 35.

¹⁵ Behramkale'de Hüdavendigâr Camii de Edirne Yıldırım Camii gibi eski bir kilise harabesinden faydalanılmak suretiyle inşa edilmiştir. Devri için gayet büyük sayabileceğimiz 11.00 m. çapında bir kubbenin örttüğü harem ile halen harap bir halde bulunan üç gözlü bir son cemaat yerinden teşekkül eder. Çok fazla rüzgâr tutan yüksek bir yerde bulunduğu için minare yapılmamıştır.

minin belkemiği, tepesi açık bir kubbenin örttüğü ve ortasında bir havuz bulunan kapalı avlu karakterinde bir mekân ile bu mekânın orta yerinde kesişen tulâni ve arzanî mihverlerin uçlarına yerleştirilmiş dört mihrak noktasının meydana getirdiği tertiptir. Edirne Yıldırım Camiinde kubbeli merkezî mekâna dört eyvan açılır. Bunlardan biri giriş eyvanı, biri mihrab ve minberin bulunduğu esas eyvan, diğer ikisi de tâli eyvanlardır. Daha önce izah ettiğimiz sebepler yüzünden mihrablı eyvanın giriş eyvanı karşısına düşmemesi keyfiyeti bir yana bırakılacak olursa, Edirne Yıldırım Camiinin plân tertibiyle Bursa Murad Hüdavendigâr veya Bursa Yıldırım Camilerinin plân tertipleri arasında önemli bir fark yoktur. Ancak, iç mekân teşekkülü ve dış kitle tertibi bakımlarından Bursa Hüdavendigâr Camiiyle Bursa Yıldırım Camii arasında büyük bir fark vardır ki o da Bursa Yıldırım Camiinde orta avludan başka dört mihrak noktasını tesbit eden mekânların da dış mimaride kubbeli ile belirtilmiş olması keyfiyettir. Bursa Hüdavendigâr Camiinde ise sadece orta mekân kubbeli olup eyvanlar beşik-tonozla örtülüdür. Çapraz-mihverli plân tertibi ile Osmanlı-Türk mimarisinin temel unsuru olan kubbeli-kare formun¹⁶ meczedilmesi ilk defa Bursa Yıldırım Camiinde görülür¹⁷. Bursa Yıldırım Camiinin temeli I. Beyazıd'ın cülusunun hemen akabinde atıldığına, bu camiden sonra çapraz-mihverli cami tipinde eyvanların daima kubbeli yapıldığına ve Edirne Yıldırım Camiinde eyvanların tonozlu olduğuna nazaran Edirne Yıldırım Camiinin 1390 yılından evvel ve, Bursa Hüdavendigâr Camii ile yakın benzerliği muvacehesinde, I. Beyazıd'ın son yıllarında değil I. Murad'ın saltanatının ilk yıllarında inşa edilmiş olması gerekir.

Edirne'de Murad Hüdavendigâr tarafından yaptırıldığına inandığımız "Yıldırım" Camiinin iç mekânı aslında, muhtemelen, ortasında şadırvanlı bir havuz bulunan, döşemesi taş veya mermer kaplı ve kubbesinin tepesi açık bir merkezî avlu, bu avlu ile aynı seviyede olan alçak giriş eyvanı ve avludan bir veya birkaç basamak yükseltilmiş üç münferit eyvandan teşekkül ediyordu. Mihrab, eyvanlardan birisinin içinde köşeydi ki burası esas namaz eyvanıdır (res. 16). Avlu ile eyvanlar sonradan —büyük bir ihtimalle XVIII. yüzyıldaki tamir esnasında— aynı seviyeye getirilmiş, çapraz-mihverli camilerin ekse-

¹⁶ Kuran, *ayni eser*.

¹⁷ *Ayni eser*. s. 88.

risinde¹⁸ yapıldığı gibi, şadırvanlı havuz kaldırılmış ve kubbenin tepesindeki fonksiyonu kalmayan delik örtülmüştür. Bu yüzdendir ki cami bugünkü haliyle ters tarafından girildiği ve mihrabı, eni boyundan fazla olan bir iç mekânın köşesine iliştirilmiş muvazenesiz bir hareme sahip olduğu hissini vermektedir. Halbuki aslında, orijinal bir yapı olmamasına rağmen, ilk devir Osmanlı mimarî düşünce ve tatbikatını en iyi şekilde ortaya koyan bir yapıdır.

¹⁸ Meselâ : Bursa'da Orhan Camii, Yıldırım Camii; Edirne'de II. Murad Camii; İnegöl'de İshak Paşa Camii gibi.